

אדולף רודניצקי : זרם מים זכים

עת יצא לרחוב, למחרת בואו לווארשה, עדיין לבש אָבֶל — אֶף־עַל־פִּי שחלפו כבר חדשים אחדים מאז גמר המלחמה — מדים של סגן־משנה, שעל־פיהם אפשר היה לזהותו כמי שהיה שבוי בעבר הלא־רחוק. היה זה גבר גבה־קומה, צנום, בעל עיניים שחורות, גולגולת כמו מעוגלת יתר על המידה, פרצוף שבו נתחלפו לסירוגי גים ארשת של קדרות ושל עצבות. בגלל עצבותם משכו הפנים הללו שימת־לב. ברחוב "העולם החדש" מצא אותו סוג של חורבן כאתמול. הוא בא מלודז', הכל ידעיים מה־קטן המרחב המפריד בין לודז' לבין וארשה. ערים אלו מקושרות עתה זו בזו יותר משהיו אי־פעם בעבר. אלפים יוצאים יום־יום למסעות באלפי עניינים, התנועה בין שתי הערים ערה ומתמדת. נקל היה לשער, אפוא, כי תושב העיר לודז', אף אם לא יצא מתחומי עירו, הרי על־פי השמועה בלבד יכול הוא לשוות לנגד עיניו את חזוניה של וארשה, ולא היא. עיר הרוסה כל־כך אי־אפשר לדמות. ברגע כניסתו לווארשה, עת צצו וגללו לפניו הבתים השוממים והשרופים הראשונים, נשתחק אָבֶל. התדהמה שאחזה בו גברה והלכה. הדברים הללו שחזה בהם, קשה היה למצוא להם שם, למצוא מלה מתאימה. לפי שבא מלודז', אשר בפגעה, היה בחזות הזאת משהו שאין הדעת סובלתו, שוב ושוב היה אומר בלבו: "אחרי הפיגה הזאת זה ייפסק". זה לא פסק, לא אחרי הפיגה הזאת ולא אחרי הפיגה הבאה, חורבן־השמד לא היה לו סוף כלל. בחורבות האלו — בית אחר בית, רחוב אחר רחוב, רובע אחר רובע — טמון היה זעם קוסמי, חרון אלוהים המודעק מצוקי ההרים. מתדרי־המדרגות הריקניים, מן החלונות הריקניים, מן האדמה התופחת מתוכם, עלו אימים וכיעור, מיאוס מבחיל של גוויות. אתמול התכונן שעות אחדות במה שנותר מן העיר. נוף דומה לזה זכור היה לו מימי הילדות, אחרי מלחמת־העולם הראשונה. בבתים שנשרפו עד־דום גילה את פרצוף ההיסטוריה, המופר לו משכבר. החידוש, החידוש שלא־יֵאמָן, היה כאן בכמות, בכך שכל הבתים כולם היו שרופים. ב"עולם החדש" עמדו בתים שרופים, אבל עמדו. האדמומית שביצבצה מתוך אחדים מהם הזכירה את אדמומיתם של סירים חבוטים, במקומות שבהם נעדרו בתים, שניים, שלושה, אפשר היה לזכרם. תושב הסכיבה הזאת, התחור לכאן, מסוגר בתוך עצמו, יכול היה לומר: הגת כאן...

אולם כשעבר אָבֶל בכיכר־קראשינסקי והגיע לתחומו של הרובע היהודי לשעבר נשא עיניו לימין ולשמאל, לפנים ולאחור, ואֶף־עַל־פִּי שהורגל כבר לרבעיה האחרים של "העיר הזאת, החרבה ביותר בעולם", מיאן להאמין למראה עיניו. בצפותו

למראה החורבן ציפה לו לפי קנה-מידתם של שאר הרבנים, ציפה לשרידים המאפיינים שריים לשחזור את אשר עמד כאן פעם. לא היו שרידים. לא היו בתים — לא שרופים יותר ולא שרופים פחות. לא הרוסים יותר ולא הרוסים פחות. לא היו בכלל. לא היו קירות. לא היו ארובות. לא היה תוואי של רחובות. לא היו מדרכות. לא היו קווי חשמליות. דרכים, כיכרות, בשום דיוטה מוגבהת לא נשתמר דבר שתוכל העין להיאחז בו. לא היה שום יסוד מיסודי יד-אנוש מארגנת, המאפשר לקבוע היכן מצוי האדם. במרחב הזה, שאך בקושי יכול המבט להקיפו, במרחב שבו מצוי היה בעבר הקיבוץ הגדול ביותר של יהודים באירופה, לא היה דבר פרט לעיי-מפולת ושברי לבנים, מכוסים זעיר-שם זעיר-שם פיסות פח זהובות ואפורות, כדמית שלחים שלא עובדו. כאן נמחקה העיר, נמחתה מעל-פני האדמה, כאוהל שהורחק מן האחו. שם, בטבור העיר, היו שרידים, ואילו כאן אף שרידים לא היו. במקום הזה נמחצה העיר, נטחנה, לא נותרה אבן על אבן. במקום בו עמדה כימים ההם עיר היו עתה תל-י-מפולת. ואף-על-פי שמתחת לשדות המפולת הללו מונחים היו מתים רבים יותר מאשר במאה בתיקברות, לא היה כאן מאומה מבית-קברות. היתה רק אפסות של עיר שנמחקה, שדמותה קצת-הקיום, גטולת-הדיוק והמטעה, היבהבה בזכרונו של המתבונן בה. נוכח האפסות הזאת לא חש עוד אבל צורך למצוא את הבית בו התגורר בעבר, צורך כה מובן ועמוק, עיר זו, בטרם תודק כלל, הוטבעה בייסורים. לא היה כאן צורך לבכות את מישוהו כנפרד. הבא אל המקום התישב על ערימת לבנים, מסביב שררה דממת-מוות, וצליל החיים היחיד היה שיכשוך התעלות הזורמות מתחת לפני הקרקע. כריתוק, בין תלי המפולת, עבר טור של כמה אנשים. מעל לעיר, שהיתה לאין, נחלו שמיים קודרים וצוננים.

כמתוך חלוש שמע קול צעדים. כאשר נשא ראשו באי-רצון, ראה אשה ששמה פעמיה לעברו. ההפתעה חלפה ופינתה מקומה לבטחון, שהוא לא נתן אמן בו. הוא היה בטוח ומסופק, מסופק ובטוח לסירוגים. אף-על-פי-כן לא זע ממקומו. הוא קם רק בשעה שהאשה נעצרה לפניו, נרעשת ממש כמוהו, ואף שנדמה לו כי יונק אליה בבכי, עמד על עמדו, שותק. רק אישוניו נתרבו וחזרו ונצטמצמו. חוויות פנימיות עמוקות מטלטלות אותו בזה האופן.

היא פרצה ראשונה בצעקה וגם עתה — כמו אי-אז בעבר — נעלמה דאות ב' כליל במקרא שמו:

“אבל ו”

קולו הכזיב, כמו לעת הפצצה אווירית כבדה. רק מקץ שעה ארוכה השיב: “אמליה...”

ב

תולדותיו של עידן מלחמת-הבזק, תולדות התקופה האחרונה, זו התקופה החדשה מכל-חדש בכל שדות-הקרב, ביבשה, במים ובאוויר, תולדות אלו היו אחרות לגמרי במחנות. האדם, עת התליף מיום ליום את מקום מגוריו, היה מתליף כביכול את העידן בו הוא חי. במקומות מסוימים די היה בהחלפת רחוב-המגורים כדי לסגת

בכמה עידנים של היסטוריה. בני־האדם, שהנם עסוקים־טרודים בלא הרף לפי צו הזמן החדש, בעת היותם שבויי־מחנה היו לפתע לבני־אדם הרדופים עדפי־עדפים של פנאי. ורק אז יכלו לחשוב על דברים רבים, שלא נמצאה להם עת־מצוא בשבילם קודם־לכן.

רק במחנה — בעיירה גרמנית נקיה, קטנה, שהפכה להיות "אופלג 3 א", המאוכלסת ששת־אלפים איש בקירוב — החל אבל לקלוט את סגולותיה הגדולות של אמליה, שבעידן־החירות הגיעו אליו בעקיפים, בדרך הכרחם של אחרים; הוא עצמו לא שם לבו אליהן דו־הצורך. הוא הכיר את אמליה בשנת 1937; אז החל את דרכו כארזיכל עצמאי. היתה זאת נערה מהורהרת, דק־ת־גו, צעירה מאד. היא יפתה והלכה בעיניו. ובאחד הימים פסק אבל ברוחו שסוג היופי שלה אינו מן הרגילים. שחרחרת היתה, גדולה והרמונית, בעלת פנים נטולי חדות, כפני המאדונות, שנשיותן היא כאילו גם שלילתה שלה עצמה. פנים אלה הרטיטו בנוגה ובגונים דומים לאלה של פנימה של כנסייה. רקע מקרי, כיון שנפגש עם צדודיתה של אמליה — סידו של כותל, פיסת־שמיים — היה הופך ערבסקה מופלאה בפני עצמה, כיצירת אמן מופשט. למביטים בה היתה אמליה מזכירה משהו. לא מזכירה אלא מעוררת את הכמיהה ליופי. הכמיהה העתיקה כימות־עולם — זו המקננת בכל אחד מאתנו.

כל עת היותם יחדיו — שנתיים ימים, מהן שנה אחת כוזג נשוי — לא הגיב אבל אלא כהוא־זה על אותו יופי; עדיין לא נזקק לו. בית הוריה של אמליה — אביה היה רופא, מומחה־לריאות — היה מסוג הבתים החמימים. בתקופה הראשונה יותר משהיה מאוהב בעלמה היה אבל מאוהב במשפחה, לפי שהוא עצמו גדל בבית בו לא ידע בת־צחוק, שבו האב שטם את האם ובמרצת השנים חדל מלדבר אליה. את אבל כבשה אמליה בראש־וראשונה בכך שהיתה מתרגשת עד עומק־לבה ממצב־י הרוח הטובים והרעים של אמה, אם אכלה האם בתיאבון, או הלכה למספרה — עובדה שממנה אפשר היה להסיק שהיא חוזרת להתעניין בחיים, או להיפך, שאינה רוצה לראות איש — אלו היו לאמליה חוויות עמוקות. והוא שבתקופה הראשונה עורר בו ריגוש רב באבל.

בהיותו מאוהב במשפחה, גילה בבחירת־לבו באופן אובייקטיבי את כל שראוי היה בעיניו לאהבה. מתוך שביקש לאהוב, שיכנע את עצמו ואת אמליה שהוא אוהב. לפיכך היה אומר דברים הרבה שלא היה להם כיסוי מלא. אומר היה דברים אלה מתוך הכרה של פיצול, בהסתייגות קלילה, שמילאתו מיאוס כלפי עצמו, משום שלא היה מן הנטולים אצילות־נפש. הוא ביקש לאהוב, אולם השסתום שבנפשו לא נסגר זמן רב.

מכל־מקום, שנות השבי איטמו כליל שסתום זה שבו מדובר. החשש שביום מן הימים תגלה אמליה את ההונאה שלו נמצא חסר־שחר. במחנה התאהב באשתו בכל נפשו ובכל מאודו. הוא גילה אותה כאדם וכאשה, ורבים מן הדברים שהכאיבו לו בעבר יָקְרוּ לו רק עכשיו. זו שהיתה נשגבה־מפענח והסוּת־רגשות, שלא כמותו, זו שידעה לגלות אופי בכל עת בה הוא חסר אותה, שידעה לשאת בכבוד טרוניות

בלתי־צודקות ביותר, בלא שתנסה להיחלץ מהן בתירוצים והסברים, כל עוד חילחל בו הכעס — אמנות שלא רבים נתברכו בה — שהשכילה להיות מנוסה יותר, חכמה יותר, בוגרת יותר, אף־על־פי שהיתה צעירה כה הרבה יותר, שידעה להתייחס אליו כאל חולה, ואשר גילתה עוד הרבה, הרבה תכונות אחרות, תכונות יפות, תכונות וסגולות וסימנים ופרטים שנתכסו תחת מותר היומיום, רק עתה החלו לעורר בו ריגוש והתלהבות. כל מה שהיה קשור באמליה נתוסף לו טעם מיוחד משלו: טעם של שעות־בוקר מסוימות, טעם של מתיקות וכאב, הוא חש אז כאבי־מה בלבו, כפי שקורה בשעה שאוהבים.

יקרה במיוחד היתה לו התקופה האחרונה של היותם יחדיו. בשנת 1939 לא חשש הציבור מפני מלחמה, כשם שהפעוט אינו מתירא מפני האקדה. את הפחד מפני המלחמה ראה אַבֵּל בעיניה של אמליה. היא לא היתה מסוגלת להאזין לשיחות בנושא זה, היתה קמה ופרשת מן השולחן. אחרי נאומו של בקי, בענין ה"פרוודור", פרצה בבכי. יום אחד, עם שובו הביתה, חזר אַבֵּל על דברים ששמע מפי אדם מהימן, שהפולנים אינם כצ'כים וכי יתפסו בגשק. למחרת, כאשר הקיץ בחדר בו שררה דממת־שחר רצחנית, היתה אמליה ערה, היא התבוננה בו בשימת־לב. מאז הלאה, כל־אימת שהיה מתעורר היה פוגש במבטה. היא לא היתה משיבה כאשר ניסה לנחמה באַמְרו שלגרמנים אין מה לאכול, שהטנקים שלהם עשויים פח ושאנגליה לא תסכים לזאת. אַבֵּל האמין אחרי־כן כי חשה בקרוב השואה. לא, אמת־גכון, עברה עליה שנה קשה, שהרי שנה ראשונה זו לחיי הנישואים שלה היתה גם השנה הראשונה לחייה כאשה, אבל היא אהבה את בעלה והיה לה בית. בלילות האחרונים היתה מקבלת אותו כלחם־קודש, בעיניים זפות כליכך שלא היה יכול לחבט בהן. כאשר ליוותה אותו לתחנה, בדרך העיר שנתגדשה המוני־אדם כבערב־חג, שם אַבֵּל אל לבו כי קולה לבש צליל לא־מופר לו עד כה, כאילו זרם ממעינות לא־נדעו. היא הגבירה את צליל מלותיה, כמו חיזקתן, אולי מתוך חשש שלא תאמר אותן כלל. בעמדו בחלון הרכבת המתרחקת, ובהשקיפו בפעם האחרונה בדמות הגדולה והנפלאה הזאת, המכורבלת כאילו ניטלו ממנה עצמותיה, חש בפעם הראשונה פחד מפני המלחמה. והוא הבין גם את האמת הנושנה, שהפאב נוקב אותנו ביותר ובראש־זבראשונה עלידי האדם שהוא אוֹב־נפשנו.

סתומה היתה ברגשותיה, "אטימה ומחוסנת" — דבר שהיה מסעיר את רגשותיי ביתר־שאת — אולם בתקופה האחרונה הזאת נוכח לדעת כי אכן נקלטה האש אשר הציית. אז בא בטרוניה על עצמו שהוא מקבל יותר ממה שראוי לו. כרוב השבויים, היה נזון מן המכתבים, הדפים הללו שנודעו היטב באירופה, ואשר מחציתם האחת נועדה לתשובה. אמליה הפליאתו. חרף הכל, לא ציפה ללהט כזה. הוא זכר את ההרמוניה שלה ולא פילל לאותם מכמנים של רגישות, שבאו לידי ביטוי במכתבית. לא פילל לכך, משום שהיה מן הספקנים. הוא לא פילל לכך גם

משום שבדומה לרוב הגברים סבור היה כי היופי הגדול משביע את עצמו, אף-על-פי שהיופי משול רק לסדר-נוחות העומדים לרשותו של אדם שהורגל בסדר-נוחות: קליפה, בדוחק אפילו קליפה.

פעמים קורה היה שתשובותיה של אמליה היו מאחרות לבוא. אז היה הסבל קוטלג ומכריע, כפי שיקרה לאנשים עזי-רגש. אחרי-כן, כשהגיעו המכתבים, לא הוצרך אפילו לקראם. היעדר ידיעות מאמליה היה מרחיק מן הבריות, ממריצן להתבודד. כל מכתב, בפרט אם בא אחרי הפסקה, שוב היה מעורר בו רגשות הפוכים.

מחמת בוזם לבריות היו הגרמנים אדישים לכל מה שכתבו השבויים ולכל מה שכתבו אל השבויים. הצנזורה לא מחקה כמעט דבר במכתבים, ובמחנה ידעו על המתרחש בארץ. באוגוסט 1942 הופיע בעלון המחתרת של המחנה מאמר על הרציחות ברובע היהודי של וארשה. אבל חדל מלקבל מכתבים.

היה ליל קיץ, מיסר בהדרגה. בשני חדרים זעירים, מחוברים זה עם זה, שכבו תשעה אנשים על מזרנים, אך איש מהם לא ישן. אבל ישב ליד החלון. כפעם בפעם היה קם מי מן השוכבים וניגש אליו בדברי ניחומים. זה יומיים לא שמע איש את קולו. איש לא ראהו מביא אוכל אל פיו. מצומד היה אל החלון, יומם ולילה, מאזין לאותה זעקה בלתי-נשמעת של העיר הנרצחת. מעל לראשו, כמעל מקלט-ראדיו, חלף קולה של הענות הרחוקה. הוא לא היה יכול להשקיט בתוכו את הערנות והמחשבה, שבלעדיהן אין חיים. כמו בזמן התקפי-הקנאה הקשים ביותר, לא אור עז להביט בתצלומה של אמליה, כה עז היה סילון הכאב שזרם ממנו. הפשע כלפי אמליה היה לגביו סיכום הפשעים לגבי ארבע-מאות אלף יצורי-אנוש. הוא השחיר בימים הללו. "הוא אוכל את עצמו", אמרו חבריו.

לימים קיבל שני מכתבים, שנשלחו על-ידי אשה ששמה לא-ידוע: אנה זיך. היה זה שמה החדש של אמליה. היא ניצלה. היא התגוררה ברחוב קאניובסקה, בז'וליובו. למקרא הכתובת החדשה הזאת דומה היה לאבל שהיא אף עברה למדינה אחרת. אחרי שני המכתבים האלה חלה הפסקה ואבל ייסר את עצמו על שבכתיבת תשובה עשה מעשה של אי-זהירות. ממש כשם שאמליה חטאה לזהירות בכתיבתה שלה. כעבור זמן קצר נשמע קולה שוב. היא כתבה: "עברו עלי כל מיני דברים בזמן האחרון". במקום הזה כלתה נשימתו של הקורא. הכל היה שקוף, שהרי כללי היה.

אחר באה תקופה של מכתבים שלעומת העבר נתמעטו בהם השתפכויות-לב וכינויים של חיבה. במיתח זה של סבל, כך נדמה, מה משמעות יכולה להיות לכינויי-חיבה? ואף-על-פי-כן, חסרונן של המלים האלו, חסרונם של פעלים מסוימים, מיעוטם לעומת ימים-עברו, שינוי כלשהו באוצר-המלים, שיקעו את אבל בכאב עמוק, הפעם מסוג אחר. הוא עצמו היה לא-כלום, לא-כלום כפלי-כפליים. הוא התגורר יחד עם קצינים יהודים אחרים בגוש הנפרד "14 אי", שנקרא "יוזן בלוך"; רישומם המשרדי התנהל בנפרד, יומיים ציפו לקץ. כל יושבי המחנה בטוחים היו כי גורלו של גוש "14 אי" יהיה שונה מגורל הנותרים. היא, שם, המסתתרת בצד הקרוי "ארי", היתה מהלכת תחת גזר-דין של מוות, שמוציאו-לפועל יכול היה להיות כל

אדם, ובכל־זאת... ובכל־זאת, במחשבתו, בתשוקותיו ובדרישותיו, לא חדל להיות בראש־וראשונה גבר, והיא אשה.

הוא כתב שהואיל ואינו נותן לה דבר אינו זכאי גם לדרוש מאומה, והוא משחרר אותה מכל הבחינות. על זאת קיבל תשובה כה לוחטת, שטובה ממנה לא יכול היה להעלות בחלומותיו, אולם אחרי־כן השתתקה לפתע. כאשר השמיעה קולה שוב, לא גרשמו במכתב — בניגוד לצפוי — לא שם חדש ולא כתובת חדשה. לפי־שעה לא היו הפרעות חיצוניות. לעומת זאת נכתב המכתב בשלושה סוגי עפרונות. מכאן ולהבא שוב לא היתה כותבת בהינף אחד כבתחילה אלא אדרבה: ניכר היה שאינה אוהבת מכתבים אלה, שהיא אונסת עצמה ומחקשה בכתיבתם.

הקתולים, שלהם דעת־אדם שנרכשה־משכבר, טוענים כי התחום האמיתי של מאבקים ומשברים הוא נשמת־האדם. פעמים כה רבות הקפאתו המחשבה שחסתלק ממנו, שתאבד או תלך — לא יוכל להיות אחרת — עד שבהגיעו לכלל בטחון, על סמך המכתבים שדללו והלכו, ועל סמך השיחות המכוונות ומדריכות את המחשבה, כי הנה קרה הדבר, כפי שתיאר לעצמו, הרי נשא את הדבר בשקט יחסי. כוחו של אדם מוגבל הוא; החוויה, בדומה לחום, יש לה גבול עליון. טראגדיות על רקע של בגידה היו לחם־חוק במחנה. הגשים שנשארו חפשיות קשרו יחסים חדשים, ילדו לגברים אחרים, נישאו על הגל הססגוני של חיים חיים, אחרי יאושם הנורא של השבויים שבהם פגעה הבגידה לראשונה סבלו האחרים פחות, לפי שקלטו כבר מנת־סבל ברגשי ההשתתפות והחרדה. זה היה הכלל ואצל נכנע לו, כמוהו ככולם.

באוקטובר 1944 הגיעו קצינים ממרד־וארשה. רובם לבשו בגדי אזרחים, אולם עזרו לשרוולם סרטים לבנים־אדומים. הם התבוננו בסקרנות במחנה סביבם והחלו לשאול אם יקבלו הדרכה מחודשת ואם תוך ששה חדשים תונחת המהלומה האנגלו־גרמנית המשותפת על רוסיה. אלה ששידלום ללכת בשבי הבטיחו להם שעניינים אלה הם בבחינת ודאי. המורדים, בניגוד לשבויים הקבועים, התעניינו רק בעסקי פוליטיקה. הם פוזרו בכל הבניינים.

עם המתקוממים בא למחנה חבר ותיק של אבל מימי האוניברסיטה, טאדיאוש מאזורק. הוא ידע רבות על אמליה ודעתו היתה כי אין להניח לבני־אדם לשגות באשליות. כן, היה מישתו אחר בחייה של אמליה, אבל דבר זה לא הפתיע את אבל. ההפתעה האמיתית לגביו היתה — הוא עצמו. לפני בואם של המתקוממים עברה עליו תקופה של אדישות. סבור היה שפילה כבר את כל הונו הרגשי, והנה עתה גפצרו לפניו שערי גיהנום חדשים. הוא השתאָה לעצמת סבלו. לא פילל שטמונים בקרבו כוחות כאלה. נדמה היה לו שכבר השלים. הוא אמר לגפשו אותם דברים ככל השאר: את הנעשה אין להשיב. מתעורר היה באישון־לילה, בתחושת בהלה וכאב. גרונו היה נחנק, כאילו חסר אוויר בחדר. מצבו נראה לו מר, מר מנשוא.

מתוך שלא נותרה לו עוד אמליה, הנקל היה לשער כי גורע בו כושר החדנה. ולא היא. מסוגל היה לשמוח אפילו שמחה שובבה שפמותה אפשר להשוות רק לשמחתו של כלב המשתולל בחצר ביום החמים הראשון שלאחר החורף, בשמונה במאי

1945 ידענו את השמחה הזאת. גם אָבֶל ידע אותה בעת ההיא. משתגיעו החיילות הרוסיים אל המחנה "3 א".

ג

בהתרגשות גלויה לעין, בניצוצות של טוב בעיניים, חזרה והגתה את שמו. היא קיבלה את מכתבו ואת הגלויה, ושמחתה היתה גדולה מאד. עשר פעמים כבר עמדה להשיב, אך היא עצמה אינה יודעת לתרץ מדוע לא ענתה. יתר על כן, רצה רצתה לנסוע אליו ללודו, אך מדי-פעם צצה איוו הפרעה. אולם אין היא מבינה איך קרה הדבר שהוא. בהיותו בווארשה, לא בא אליה אלא סמך על מקרה יוצא-דופן כפגישה זו. "פשוט, היית צריך לגשת".

הוא הביט בה, כשהוא חש פירפורי חדנה, שמתוכם נשמע הר כוחות שהועמו במרוצת השנים, הוא צלל בערפיליהם המיטיבים, המחוננים, הסמויים-מעין. צעד לידה, בלי צורך לדבר, בלי זה הצורך אשר יצוץ רק בשעה שההתרגשות מצטננת. כאב שבא לידי דיבור הוא כבר כאב-של-חסד. בעצמתו העליונה הפאב הוא זעקה או שתיקה. הוא תאזין לדבריה בלא תשוקה. היא היתה לידו.

כאשר הגיע למה שמכונה בפי הציירים ראיית הכרתית, נגלו לפניו לשעה קלה שני פרצופים, כמו בתצלום אחד שצולם בו פעמיים: אותם פנים, שהיו זכורים לו, נשתרבו לתוך הפנים שבהם הביט. הוא הבחין בכמה שינויים שקשה לעמוד עליהם. היא הדהימתו בשינוי שחל ביפיה, בסוג אחר של יופי, בו נבדלה מן הקודמת הבדל חד כדרך דברים הדומים זה לזה. היא רותה עד מאד; עם זאת הורגש בה כובד אחר, גדול יותר — כמו שאדם קולט במבט-עינו את משקלם של שני מוטות-מתכת שווים, הנבדלים במשקלם הסגולי. את חדותם של הפנים, שלא היתה משפכה, ריפכו קרה-חוסם המעודן, הקשת הסגלגלה של השמורות, החיתוך העמוק של הפה. במרוצת החדשים האחרונים היה אָבֶל אומר לא אחת, בינו לבינו: "אינני מתנהג בסדר, אני הורג את עצמי, בשעה שאני מניח לחלומות על אמליה שיתרקמו. אין לך דבר המרפא יותר מעמידה מול האדם, המגלה תוך כדי חיים את מגרעותיו, עושה שגיאות, אותם דברים שמפניהם מגינים עליו רעבונג, בדירותיו, הזדקקותו ליופי. להתרפא אוכל רק על-ידי פגישה. הנח לחיים שיקטלו את המחשבה. אין לך דבר שייטיב לפזר את אשליותיו של אדם בודד מאשר חיים חיים, שוודאי ייראו לו חריפים מדי לאחר שנגמל מהם". אף-על-פי-כן, המבט הראשון לא הנחיל לאָבֶל אכזבה במה שנוגע ליופי. אדרבה: עשרה הממו, כמלפנים, היתה הרמונית, חטובת-תווים, גדולה, עורה — שהיה מדיף חמימות, שובע ושלנה — התחנן למגע כמו פסל, כמו בטנו הערומה של תינוק. אחר שנשרפה האומת לא נראו עוד נשים כאלו. הם דיברו בכה-ובכה, בלא סדר, כדרך ראשיתה של פגישה. אחר החלה לספר על החיים בין החומות.

"בזמן הראשון העסיקה אותנו ביותר המחשבה מה נספר לאותם אנשים שבילו את ימי המלחמה בחוץ-לארץ, ואשר ודאי ישובו בגמר המלחמה, כדי שיקבלו מושג

על חיינו, כדי שיאמינו שהייתה זאת תהום שאין לתארה כלל בעיניים שמלפני אותו ספטמבר. הכל היו בדעה אחת שצריך יהיה להראות להם את הילדים שאותם צילמו הגרמנים ופירסמו בתור 'גידולי גן־העדן הפולשבי'. בצד הפולני לא היו לנו רק ידידים, אמרו שם כי התומות — שמאחריהן כבר קצרו הטיפוס והרעב את קצירם באוכלוסיה הדחוסה כמו בחצר — יש להקיפן מעגלים של מכונות־יריה, כדי שלא יתפזרו הפלואים בריצה אם יבוא לפתע סוף למלחמה. אולם כאשר יצא ילד, לבוש בלואים ומטונף, ודפק שם על דלתו של איזה בית, כמעט בלי דעת את השפה, כאשר העדיף לעמוד שם אילם וכנוע, לא היה יוצא בלא פרוסת־לחם".

אבל זכר שכאשר הגיעו ידיעות על הרציחות לגוש "14 אי", הגיבו הכל בהתרגשות, אך איש־איש התרגש בשל דבר אחר. היו שאמרו: "את הזקנים ידחפו לתוך קרונות של סיד לא־כבוי". אחרים אמרו: "כמה בחורות נפלאות הולכות שם לאיבוד. איך אפשר להרוג נערות צעירות?" ושוב אחרים: "אל־אלוהים! רוצחים שם ילדים קטנים..."

"אי־אפשר היה להסביר לילדים מה זה עץ ומה זה נהר, כי לא היו לא נהר ולא עץ. כאשר נערכה הצגה לילדים, באולם 'פ'מינה' שברחוב לשנה, ככה ההמון. קורצ'אק אמר אז לאבא: 'אני כבר איש זקן. חשבתי שאין לי כבר תשוקות. אבל יש לי. רוצה הייתי לזכות ולראות את יום פתיחת השערים...'".

בהצביעה על ים ההריסות, אמרה:

"הנה פתיחת־השערים שלנו".

בשלב זה זרועו בזרועה של אמיליה דרך אבל על האדמה הזאת. אדמת הסבל האנושי הנורא ביותר, כאילו היתה גן־שושנים. הוא מצה את מתק נכחותה, שמחקה את האימים, כמו זכרונות. קומתה היתה כקומתו לערך, לבושה היתה אדרת־צמר שחורה מתקפלת כמו גלי חולות. כובעה, דמוי־הצלחת, היה שמוט על עינה; כובעה היה משמש לה נוי בלבד, כעין גמלון קישוטי שמעל לבית; כל כובעיה, שאותם זכר, היו שומטים על עיניה. כשדמותם משתנה מצדם העליון בלבד. זכרונות מסוג זה היו לו כלגימה של מתק־משנה, והוא הצמיד את פיו פעמים אחדות אל כתפה. היא הצטחקה. עינה נסתרה בצל היתורתו של הכובע, והוא ראה רק את החוטם, שנחיריו מוגבהים כלשהו, ואת הקו המגרה של הפה, שאותו ביקש עד מאד לנשק. שעה ארוכה לא אור עוז לעשות כן. כאשר נגע בו לבסוף מגע קל, תוך כדי הליכה, בלי לשנות מתנוחת גופו, כבה חיוכה של אמיליה. דבר זה הכאיבו. הם צעדו בין שדות של שבירי לבנים, שמתוכם ביצבצה, זעיר־שם זעיר־שם, מטילי ברזל מתלדדים, כמו זן חדש של שיחים.

קשה לתאר מהלכה של שיחה חיה, שהרי היא פורצת — כמו זקנם של אנשים מטומים — לכל עבר. מקץ שעה קלה שוב החלה אמיליה להעלות זכרונות. כל מלה שיצאה מפיה היתה רוויה סבל. דבר זה נסך עוז באבל. הוא סיפר על המחנה. הוא דיבר גם על עצמו, על הרגשותיו.

העזייה נצטיירה בפניה של אמיליה משפילה את דבריו, כמו ניצוצות האש הטובה.

אבל זכר ידידים, שאותם פגש מקץ שש שנים ואחרי רבע שעה לא היה לו עוד במה להסיח עמהם. "אני זר לה", אמר בלבו בנואש.

"אהבה", חזרה על דבריו, בנימה משתאה, כבא־רצון. רגע קט נדמה היה לו שעשה לה עוול. אהבה, מלה שלא נשמעה זה עידן ועידנים. מלה נשכחת. המצאת־שווא. בדיה...

חש מבוכה מאותו סוג אשר יחוש הגבר המספר לאשה על האותו והיא משיבה לו: "אין בכך כלום. זה יעבור..." הוא שם לבו אל המלה: "בדיה". הוא הכיר את הבדיה הזאת כל־כולה... לאחר ששוחרר על־ידי הצבא האדום, חזר עם גל השב לארץ. היו אלה ימים יפים. הוא השתהה בלודו, לודו מצאה חן בעיניו. הפל ישר בעיניו בעת ההיא. הוא קיבל את המשרה הראשונה שבזמנה לו, לעת בוקר היה קם ברגש־נועם לצאת לעבודה. הוא שב לתחיה. הלהבות האחרונות של המלחמה היו להבות של תחיה לא רק בשבילו. בני־אדם השתוקקו בכל לבם לתמורה, אחרי חשפת הפיבוש נתעוררו בהם געגועים אל האור. אולם ההתחלה הזאת לא האריכה הימים, הלילה הארוך חדר לעצמותיהם של הבריות. משחסרו מימיו של מבול המאורעות, חש אבל שהגעגועים מכרסמים בו — כמו במחנה. החירות לא טישטשה אותם. כשם שהמאהב חש בשידור־הראדיו של הפיילהרמונית בנשימת אהובתו המצוית שם, כך חש אבל במציאותה של אמליה בקול הארץ. לבו נצבט בקרבו כאשר הבחינה עינו בשמלה דומה, מעיל דומה, כובע דומה, שהיו זכורים לו מלפני שנים, ואשר ודאי אינם עוד. דמיון תוויה־פנים והתנועות לא שיעשע אותו עוד כמו אז, כאשר מצאו אצל השבויים. עתה היה הדמיון מעורר כאב בלבד. אנקת הלב לא נשתחקה. והגרוע מכל היה שלא יכול שלא לחשוב, לא יכול היה לשכוח. אמו, אשה זעירה ושביררית, היתה פורצת בבכי כשהיו אומרים באזניה: יסמין. כתום שש שנים של מלחמה לא היה יכול לשלוט בקולו כאשר נודמן לו להגות את המלה: "אהבה". לא היה יכול להביט בבני־אדם מתרפקים זה אל זו בלי לרעוד ולהצטמרר. לא יכול היה להאזין לדיבורים על אשרו של הזולת. הוא חש בלבו, כמו בכפפה שנתפרה לא לפי מידה, ובתוך הלב היה כאב מכרסם ואינו מרפה. הגעגועים נתגלגלו בקרבו והיו לרגש־פחד. מתעורר היה באישון־לילה, פטור ונקי מפל, פרט לייסורים. הוא היה צניפה של כאב והכאב הזה הבהילו שבעתיים, משום שלא ידע כיצד להתגונן מפניו. מאין בכוחו לשכוח, היה זוכר, וככל שזכר, כן סבל. הגוף זכר, הרוח זכרה, וכל שהיה זכרון — היה כאב. שאל את עצמו מה פירוש הדבר, ולא מצא הסבר. הוא נכנע להתלהבות לוחטת, שלא יכול היה להפקיע עצמו ממנה. היא היתה אדמה לרגליים, היא היתה אור לעיניים, היא היתה עילה לחיים. היא היתה בו כמציאות ראשונה במעלה, טורפנית, זנה ומכלכלת את עצמה. היא — איך אמרה — הבדיה...

אמליה:

"הרי אתה רואה מה נשאר מחיינו... זאת איננה תוצאה של התקפת חיל־האוויר הבריטי, שנמשכה חצי שעה. לא שכחנו לישון לעת לילה, ועם בוא הבוקר לא ראו הנותרים בחיים את שאנו רואים עכשיו. מותה של העיר, מותה של החברה, זה

התפרק לגורמי הזמן. בטרם יעלה העם בעשן, הפך תחילה בוך ודומן. אל תאמין, אם יאמרו לך, שבני־אדם יודעים למות; אין זו אמת. פעמיים במרוצת המלחמה הזאת ראתה וארשה שבני־אדם אינם יודעים למות. המדברים על מיתה מדברים מתוך מתיחות יתירה. מתוך מצב־רוח רע, ודבר זה שייכותו למות היא ממש כשייכותו של אותו מוות מטאפיזי. המצוי בשפע כל־כך אצל פייטנים צעירים. מיליונים הלכו למוות, תוך כדי מסחר ואהבה, תוך כדי מזימות ושנאה, בלי לאבד אף אחד מן הרגשות עלי־אדמות. הם הלכו למוות — כשהם טבולים כל־כולם בתוך החיים. בשעה שחשו את טעם דמם שלהם עדיין לא חשו את נשמת־אפו של אלהים. עד לרגע האחרון, באורח שאין להבינו, דבקו בחיים. מותם היה המנון לחיים. בהיותם בצל הגרדום, עדיין בחרו לעצמם את המאכל הטעים יותר...”

לשעבר היתה מדברת בא־ירצון, בדי־עמל. לא נמנחה — בעבר — על הדברנים. בתחילה היה אצל מכנה אותה הילדה השתקנית היפה. משום שהיתה או שתקנית עד־לבל־האמן. את שמו הוציאה מפיה בפעם הראשונה ארבעה חדשים אחרי גישוואהם. היא היתה מארתן נשים שלא בנקל הן מסתגלות לגבר. עתה שם אצל אל לבו כי בקולה, כמו בפניה, ניכר כוח. היא השתנתה.

המשיכה:

”המוות שכן בקרבנו ושינה הרבה ממושגיניו על החיים. הגבר שהלך אל החושך, על־הרוב לא חזר. אי־אפשר היה לטפח ולבנות את הרגשות. צריך היה לשלם אותם מיד במזומנים. נשים התמסרו לגברים, כאילו העניקו להם צדק, כאילו באו לתקן עוול. ואז התברר כי מאה סוגים לאהבה, וכולם טובים. וכל אחד ראוי להחקבל.”

גם אצל ידע על מאה סוגי אהבה. בשבועות הראשונים לחירות — המאושרים והמחוננים ביותר — האמין כי ימצא את מקומו בחיים גם בלי אמליה. סבור היה תחילה כי השואה אינה גדולה כל־כך וכי רוח האדם, שניצלה במידת־מה, תרצה להיבנות על האדמה — שאמנם היתה, יש להודות, כמצבת־קבר גדולה אחת. אלא שנדמה היה כי ייתכן לשכוח זאת. בתום המלחמה יצאו מתחת לפני האדמה, מן היערות, מן המחנות, שרידי ציבור בן שלושה מיליונים שניצלו מן המבול. מתי־מעט חזרו למקומות מגוריהם הקודמים. הם נתקבלו כשם שראוי לקבל בני־אדם שעברו עליהם סבלות כאלה. פה־ושם נשמע קול בכי של כנות משני הצדדים.

ואולם רגש הרחמים הוא רפה־הרגליים שבכל הרגשות. אותם שפגדום היה העולם חייב להסמיק, משחזרו אחרי מאה מיתות יום־יום משך שש שנים, נפלו על מפתח בתיכם מפדורים שכבר לא היו גרמניים. בדרכים ארבו להם בריות שפינו עצמם צבא והשמידום באופן הבדוק עד־מאד — ביריה מן העורף. כאשר שכבו לישון בכפרים, בעיירות ובערים קטנות, לא היה מחרך בטוח, ממש כבימי הגרמנים. רציחות אלו התירו את רסן הפחדים האחרונים, האורבים בכל אדם, המעיין בענין כה סבוך כנטישת ארצו. אך לא היתה עצה, מותם מכבר לא היה מרעיד עוד שום איש, ומתוך כך פתחו במנוסה המונית. באחד הימים נוכח אצל לדעת שהוא חי בשממה. פוגש היה מכרים בודדים, שנסתגרו בתוך חייהם, אך איש לא רצה

להתחיל מחדש. לא נראה שום נסיון לחידוש; נהפוך הוא: הם לא רצו בחידוש בארץ הזאת. רק באחת רצו: להימלט. והם נמלטו. לא פעם חשב אָבֶל כי לוֹ היה חי בחברה שפניה לחידוש־דמותה, הנקל היה לו לשכות. אולם מסביב היה שממון. הוא חי כבמדבר, מוקף גרמי צמחים מתיבשים. לא היו בני־אדם. והוא עצמו לא היה עוד נער. קרב היה לשנתו הארבעים, ואזי למי שבשנת הארבעים לחייו הוא נאלץ להתחיל בחיי־הרגש שלו מחדש. נאלץ לחפש. מה מעצמו יכול היה לתת לאדם שעתה־זה הכירו? לעומת מה שחש כלפי אמליה היתה כל הרגשה אחרת דלה, אפסית. בהיותו מסנוור מנגהת של אמליה, נראה לו כל דבר אחר אפלולי. הכל שיעממו אותו, וגם הוא היה משעמם את הזולת. מאה סוגים יש באהבה — זאת ידע — אך לא בשבילו.

אמליה:

"השמחה היחידה בשנים שעברו (וכיום קשה כבר להבין זאת, אף־על־פי שחלף מאז זמן כה מועט) היתה להרוג גרמני. רק הדבר הזה נתן אושר. שום דבר אחר לא. האדם לא העמיד לעצמו שום משימות אחרות. משימות אחרות היו חסרות־בינה. קטנוניות. אולי יש תקופה נוחה לאהבה. זו שחלפה לא היתה כזאת..."

אָבֶל לא הצמיד עוד את שפתיו אל מעילה. דבריה הרחיקוה ממש כמו שלשעבר הרחיקו המחנה. בחושו בצדקתה, חש גם בקטנותו שלו. וגם בושה חש. לא פעם ראשונה נתן דעתו איך אין הוא מתאים למה שמתרחש בעולם. עמים ירדו לטמיון, ערים היו לעפר, הישגי עידנים היו לאל בן־לילה, והוא כמה הוא מתעניין באמת, מה מעניין אותו?

ד

השמיים עטו גוֹן של בועות־סבון. בקרן־הרחובות גִּנְשָׁה ודוֹזיקה נשתמר שערו של בית־הכלא הצבאי, קרעי חומת־גדר, ברחוק ביצבצה כנסיה ברחוב דוֹלֶנָה; נשתמרו רק שרידי בתי־הכלא ובתי־הכנסיות. בשום פנים לא יכלו למצוא את המקום בו עמד ביתם לפנים — מלוא־חופן עיים בתוך הררי המפולת. בפירצה שבחומת הכלא תקוע היה עץ־אלון חשוף. עליו היתה תלויה לוחית שחורה עם צלב לבן ומתחתיה עמדו שני אנשים צעירים, גלוי־ראש. האחד דיבר, חברו האזין. שניהם תלו מבטיהם בקבר שמתחת לאלון. אָבֶל ואמליה עברו לידם. הם הגיעו לפביש. שבו עבר פעם רחוב סמוצ'ה, ואחרי־כן פנו לאחור וחזרו. התרגשותם לא פגה. כאשר אמרה שוב דבר־מה על הבדיה, על חיים שבהם הכל אחד הוא, ואחרי־כן פרצה בצחוק רע — צחוקן של נשים אחרי בגידה, צחוקן של נשים ששבועו רצון מתעלול מוצלח שעלה בידיהן, חש אָבֶל לפתע התעבות כלשהי בקולה, וזכר כי נעימה זו היתה דוחה אותו תמיד. הוא הביט על פיה מן הצד, כקודם, וקבע שהוא מלא חושניות. שנאה היתה בלבו. הוא אחז בידה של ההולכת לצדו וטילטל אותה בזעם. אחר כמו אומר להכותה, אולם התעשת, נעצר, נחרד מפני המחשבה שמכל שנות געגועיו הלא־אנושיים תזכור אמליה רק את פניו המעוותים בזעף, ביקש

להתנצל, אולם פלט רק גימגום עילג. הוא אמר מלים שלא הבין, שלעולם לא היה יכול לזכרן. חש להבתיאש כמוהו.

רוחו שבה אליו משהבחין במבטת המבוהל. שעה ארוכה חש עוד בהדי התפרצות-הזעם שלו, אשר התישה אותו והפכתו לזר לעצמו. אמליה הביטה בו בשימת-לב, עיניו נמוגו, פיו הרטיט. מסוגלת היתה להשמיע הערות של התכוננות, שעה שהוא רחוק היה מתבוננת-החיים הזאת ריחוק מאות פרסה. הם עמדו תחתיהם. אמליה פתחה, בלחש ובניחות:

"אבל, אתה חיית בתוך עצמך, ואילו אני לא רק בתוך עצמי. אינני עוד אותה אשה שאותה השארת אז. אני אחרת. איך אוכל להסתיר זאת מפניך? הבט סביבך, חשבוֹנָא מה קרה כאן... אהבה — זמן רב זרם דמי מתחת לעורי כמו נחיל נמלים, גופי היה תופה בלילות כאדמה לעת אביב, כמו נהר לעת שטפון, דווי כמו מוכה. בעיני התדפק אי־השקט של גערות צעירות, המתהלכות בעולמן כנטולות-עור. סודו של האדם טמון בכך שהוא רוצה תמיד יותר ממה שהוא יכול. אהבה — ביום מן הימים צף מישור, אדם אחד, בזרם המים הזכים שלנו, לקיים את זוך מִי־הזרם הללו. דבר זה נעשה אחר־כך משימה, משימה קשה. אבל הלב משתוקק למשימות קשות..."

היא דיברה בערנות ובחמימות, הניחה ידה על זרועו, לפתע ראה אבל כי בפניה לא ניכר עוד שום כוח. בלחיים נראתה עדינות־של־חולי, קווי־הפה נשתפלו פנימה, העיניים הסתומות־מפשר יגעות.

"שמע־נא, אבל, אני ניצלתי בזכות כך שהעגלונים הוציאו אותי מתחת לערימת זבל. אז כבר לא היתה דרך אחרת. חצי שעה עמלו אחרי־כן להחיות אותי, הייתי חנוקה כמעט. בהברקות האחרונות של הכרתי חשבתי שיטילו אותי על ערימות הזבל מעל לנהר הוויסלה. הם לא זרקו אותי, לא מתי בערימת הזבל. אבל אחרי־כן ממילא איבד הכל את משמעותו. מה שהיה עד לא מכבר ערך נעשה שטות, לעג טראגי, בדיה. יום־יום היינו מתים ויום־יום היינו נולדים מחדש, חדלנו להבין את עולם־הא־תמול. שנאנו אותו. כל מה שהיה רע נעשה טוב, ניתן היתר לכל הדברים שהבחינו אותנו עד לא־מכבר. בצד זה הוא לא שמתי לי עוד מטרות, לא נאבקתי. לא נשאתי גלולת־רעל בארנק. קודם הייתי שואלת את עצמי: 'האם את רוצה להיעשות אחת כמו מארישה ורנר?' לא רציתי להיעשות אחת כמו מארישה ורנר. אחרי־כך נעשיתי אחת כמו מארישה ורנר, ומעולם אף לא נתתי דעתי לכך. הם זרם המים הזכים..."

היא השתתקה, ולאחר רגע:

"מה־מיוזר הוא שנוכח חורבן כזה, נוכח סוף־עולם כזה, עדיין שומר הלב על כל גוֹנִי־הגוֹנִים הללו... אילו שאלו אותי עכשיו אם אני מצטערת על הוויתור, אם אני מבכה את התקופה בה התפתל גופי כמו גוף של כלב קשור ברצועה, בשם הפדיה של זרם המים הזכים, הייתי אומרת: לא. כי למראה סוף־העולם הזה, שבו אנו צופים, מה ראוי להיקרא בדיה, ומה אינו ראוי?"

התישבו על שריד של תנור — תחילה אבל, ואחר, כנמלכת בדעתה, אמליה, סחוף

גל חדש של תוחלת, ניסה אבל לסתור כל מה שאמרה אמליה קודם, שעה ארוכה דיבר, בלהט, תחילה עליה, אחר על עצמו:

"השליתי את עצמי, האמנתי שתבואי. כלי-אמת שיצאתי מן הבית השארתי הודעה איפה יש לחפש אותי. צר היה לי על כל רגע. את לא באת. כתבתי, לא ענית. אחר כך אמרו לי שאת מאושרת, ומיד האמנתי. אדם לעולם אינו מטיל ספק בדברים שעשויים לגרום לו ייסורים, ההודעה הזאת חירצה הכל. את אינך עונה, אינך באת. כי יש לך סביבך כל מה שדרוש לך לחיים. והרי בזה נבדלים המאושרים משאינם מאושרים: האחרונים אינם מרגישים עצמם בשום מקום כבתוך שלהם. הייתי נוסע אליך, אך לשם מה? 'היא מאושרת', אמרתי בלבי, 'ובכן, הנח לה'. והנחתי לך, אף כי מה היה לי כל יום, מה היתה לי כל שעה?... ידעתי שאני יורד לטמיון, אך לא ידעתי איך אציל את עצמי. אחי כתב לי מקאזאבלאנקה: 'הייתי מאושר כשקיבלתי את הצעותי. הגעתי הנה אתמול לסידור העניינים האלה. הלכתי שוטטתי סביב ביתך, אך לא קמה בי הרוח להיכנס. מחשבתי הראשונה כאן היתה: 'איך אוכל לנסוע מכאן, שהרי במרחקים ודאי איבש...'. הגעתי כמו חורבה, באתי בפנים חתוכים, בלתי-מסוגלים לחיות, בפה מלא אפר, בלב קפוא כקרח. והנה אני רואה מה הויה לי מרגע שאת אתי. בלעדיך, כאן כבכל מקום אחר בעולם, חיי אינם חיים. אם תעזבי אותי, הרי זה כאילו את דוחפת אותי לבור-קבר..."

תלה בה עיניו. אפילו תחנונים לא היו בהן. היתה בהן רק עדות. פניו היו מופיט סבל של שבים.

היא אמרה:

"אבל, חזרה על אותם דברים אינה עולה יפה בחיים. החזרות מסוכנות."

וכאשר הפציר בכל-זאת, הוסיפה:

"אבל, יקירי שלי, ומה אשיב לך אני? את הגוף הזה, את הגוף הזה, הכבוש כאדמה..."

ולא סיימה. תלתה ראשה וכך ישבה רגעים אחדים. כאשר נשאה ראשה שוב ראה אצל לגנד עיניו פנים תפוחים, נרגשים, שפתה העליונה ריטטה בצורה מצחיקה:

"הוא הלך לקברים שלו, אמרתי בלבי: אלך גם אני לקברים שלי, והנה באתי לכאן... כבר איחרנו את המועד, אבל, לא פעם חשבתי שתשוב, שניפגש, שתשפח כמו אלפי אחרים. אבל האדם מתחיל לרגע קט, וזה נמשך, וזה לכל החיים כולם, ואי-אפשר להפסיק..."

אחר הוסיפה, בקול שעליו כבר לא היתה לה שום שליטה:

"לא איכפת כבר מה עלי. אבל יש לי ילד, תינוק בן ששה חדשים. זה דבר אחר לגמרי..."

השתתקה. השתתק גם אצל. לא ביקש עוד מאומה. עטה שתיקה עמוקה מעין זו המשתררת בשעה שפכה המגע בין אדם לאדם ובשעה שידוע כי נפלה ההכרעה. הבין שאבדה לו לעד. זה היה הקץ. ים-המוות הקיפו. ואין תקווה ואין אור. הוא תלם

על אמליה כדרך שמשוגל לחלום רק אדם שידע רעב ימים רבים; גם ילדים מסוגלים אולי לחלום ככה. גוף זה לא עוד נועד לו.

לולא הבושה היה מבקש אותה, כנדבה, אך רק כנדבה היה יכול לקבלו. גוף זה, שידע רבים אחריו ועוד רבים הוא עתיד לדעת, לא נועד לו, דווקא לא לו, שהשתוקק אליו יותר מכל אדם זולתו בעולם. וזאת משום שאהבה אותו ולא היה בה הכוח, או אולי גם לא היה בה עוד הרצון, לאהבה הזאת. פרט לטעם רע ותחושת מפלה, לא יכול היה להפיק עוד שום דבר לעצמו מן הגוף הזה. כי אהבה, שהיתה פעם אהבה מרוממת ועתה אינה יכולה עוד להיות כזאת, אינה אלא התדרדרות. דווקא משום כך, משום שזרם המים הזכים של חייה קשור היה בו, לא יכלה עכשיו להשתייך לו, אף שיכלה להשתייך לכל אדם זולתו.

הוא כבש פניו בכפותיו. ידע כי בעוד שעה קלה תלך ממנו — שמחת־חיו האחרונה — ישובו ימים ולילות מלאי הרכים שבעדם יחלחלו הייאוש, חוסר־התקווה, יישמע כאב־הלב, מכרסם, בלתי־פוסק, זה המוער לו כה היטב. הבין כי פור גורלו הוטל והייסורים חרשו את חזהו. חש שהיא נרכנת מעליו ובעיניה גילה דמעות. הוא חש אותן, מלוהטות, נמהלות על פניו בדמעותיו שלו. אחר הלכה. הוא לא קרא לה. הביט אחרי דמותה המתרחקת, מאובן ומיובש, ורק מדי פעם נפלטה גניחה עמומה מגרונו. זמן רב הביט בה עד שנעלמה מעיניה, בלא שתפנה לאחור אפילו פעם אחת. הוא ישב שם, בלי דעת כמה זמן. אחרי־כן, כיון שחש ציגה, קם ועקר רגליו.

היה זה היום הראשון בירח־נובמבר, וארשה חגגה את "חג הנשמות" הראשון שלה אחרי המלחמה. העיר היתה מלאה קברים, משולה היתה למעשה לקבר גדול אחד, בכל מקום, ברחוק כמה צעדים זה מזה, הונחו פרחים על המדרכה, ומבין הפרחים ביצבו סרטי־אבל קטנים, היבהבו גרות. ילדים קטנים וילדות קטנות עמדו למשמר מעל לקברים. ללא ניע עמדה, כחיילים, ילדים קטנים אחרים, ששוטטו בתוך ההריסות, היו נעצרים לפנייהם ומנסים להצחיקם במבטים עקשניים. הרחובות היו שוממים כמעט. ברחוב דלוגה עסקו צופים צעירים בקישוט קבר. הצופים הצעירים היו מהורהרים, מהורהרים בלבד, לא היה בהירהוריהם זכר הדם החי של בני־אדם קרובים חיים. בעיני הצופים האלה היתה זאת כבר היסטוריה. בריחוק־מה משם, בתוך פירצה שבפוחל, דלק נר, על המדרכה עמדו כמה עציצים, לידם כרעה ברך אשה, שקועה במילמול תפילה, דמומה כמו כיסא. בעיניים קרועות־לרווחה, שמתוכן ניבטה השלמה עם הגורל, צפתה אל הפנים הלא־נראים של מתיה. אבל נעצר לידת בכוננה עמוקה שבלב הצטרף אל הזקנה הזרה, שאליה חש קירבה כקירבת בן אל אמו, וכך נפרד מן העיר, מן הארץ ומשרידי התוחלת, לפני המסע הארוך, שאליו יצא, בלי קחת עמו דבר פרט לגוף־האדם המיוסר שלו.

(תרגום: נחמן בן־עמי)